

Səbuhi Mübariz oğlu Abbasov
Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
E-mail: sebuhi.finance@gmail.com

ANTIİNFLYASIYA YÖNÜMLÜ PUL-KREDİT SİYASƏTİNİN NƏZƏRİ ASPEKTLƏRİ

Xülasə

Tədqiqat zamanı müxtəlif iqtisadi məktəblərin inflyasiya ilə bağlı səsləndirdikləri fikirlər öyrənilmiş, onlar tərəfindən səsləndirilən inflyasiya nəzəriyyələri və ortaya qoyulan antiinflasiya vasitələri araşdırılmışdır. Qeyd olunan fikirlər ümumiləşdirilərək vahid nəticəyə gəlinməyə çalışılmış, tarixən antiinflasiya yönümlü nəzəriyyələrin ideoloji baxımdan necə fərqlilik göstərdiyi müşahidə edilmişdir. Məqalədə həmçinin müasir şəraitdə inflyasiya dərəcələrini aşağı həddə saxlamaq üçün atılan addımlar nəzəri aspektdən qiymətləndirilmişdir.

Açar sözlər: pul-kredit siyasəti, inflyasiya, antiinflasiya siyasəti, iqtisadi nəzəriyyə, iqtisadi məktəblər.

UOT: 336.7

JEL: – E52

Giriş

Pul-kredit siyasətinin əsas məqsədi milli valyutanın möhkəmliyini və dayanıqlılığını təmin etmək, onun dəyərini qoruyub saxlamaqla iqtisadi sabitliyə nail olmaqdır. Buna görə də inflyasiya ilə mübarizə aparılması və təsirli antiinflasiya siyasətinin qurulması baxımından pul-kredit siyasəti əvəzsiz rola malikdir. Antiinflasiya siyasəti dedikdə inflyasiya probleminin həllinə yönəldilmiş tədbirlər toplusu və onlar üzərində nəzarət başa düşülür.[1] Müxtəlif iqtisadi şəraitlər, coğrafiya və iqtisadi dövrlərdən aslı olaraq həm inflyasiyanın həm də onun həllinə istiqamətlənən antiinflasiya siyasətinin strukturu müxtəliflik göstərir. İEO-in iqtisadiyyatı və milli valyutaları inflyasiyaya daha dayanıqlı olması baxımından İOO-dən xeyli fərqlənir. İnkişaf etməkdə olan ölkələr xüsusilə də ikinci dünya müharibəsindən sonra güclü iqtisadiyyata malik ölkələrlə rəqabətə girməyə çalışmış və iqtisadi inkişaf əldə etmək istəmişlərdir. Yüksək texnologiyaya və spesifik iqtisadi modellərə sahib olan Koreya, Çin

kimi bir sıra uzaq şərq ölkələri bunu bacarmışdılar.

Mövzunun aktuallığı. Post-müharibə dövründə İOO-in çoxu iqtisadiyyatlarını qurarkən inflyasiyaya lazım olan diqqəti verməmiş, hətta bəzi ölkələr iqtisadiyyatını qurarkən inflyasiyadan alət kimi istifadə etməyə çalışmışdır. Lakin sonralar inflyasiyanın davamlı inkişaf qarşısında ən böyük əngəl olduğu, milli valyutaya zərbə vuraraq daxili və xarici borcu artırdığı, insanların pul itirməsinə səbəbiyyət verdiyindən rifah səviyyəsini aşağı saldığı ortaya çıxmışdır. Antiinflasiya siyasəti də məhz bu zərurətdən yaranmış və inkişaf etdirilmişdir. Bu baxımdan nəzəri olaraq antiinflasiya yönümlü pul-kredit siyasətini tətqiq etmək olduqca vacibdir.

Tədqiqatın məqsədi. Tədqiqatın əsas məqsədi müxtəlif tarixi dövrlərdə və şəraitlərdə iqtisadi məktəblərin antiinflasiya yönümlü pul-kredit siyasətinə dair səsləndirdikləri fikirləri öyrənmək və zəruri

məqamları bir elmi işdə cəmləyərək nəticə əldə etməkdir.

Tədqiqatın obyektı. Tədqiqatın obyektı rolunda müxtəlif ölkələrin antiinflyasiya siyasətlərinin nəzəri quruluşu, iqtisadi məktəblərin antiinflyasiya yönümlü fikirləri, o cümlədən monetarist iqtisadi fikirlər çıxış etmişdir.

Tədqiqatın metodları. Tədqiqat işində sistemli yanaşma, nəzəri əsaslandırma, müşahidə, təhlil, məntiqi ümumiləşdirmə və digər metodlar tətbiq edilmişdir.

Materiallar və müzakirələr

Antiinflyasiya yönümlü pul-kredit siyasətinin nəzəri aspektlərinə baxan zaman müxtəlif iqtisadi dövrlərdə iqtisadi məktəblərin inflyasiya haqda hansı fikirdə olduqlarını nəzərdən keçirmək xüsusi önəmə sahibdir. Çünki istənilən iqtisadiyyatlarda antiinflyasiya tədbirləri işlənilib hazırlanmazdan əvvəl mütləq həmin iqtisadiyyata xas inflyasiyanın forması, yaranma səbəbləri, strukturu, təsir obyektləri və s. kimi amillər araşdırılır. İnflyasiya anlayışını daha aydın başa düşmək və antiinflyasiya siyasətinin nəzəri yanaşmalarını fərqləndirmək baxımından müxtəlif fikirlərə nəzər salmaq xeyli əhəmiyyətli və antiinflyasiya nəzəriyyələri iqtisadi məktəblərə uyğun olaraq aşağıdakı kimi qruplaşdırılır [2]:

1. Klassik iqtisadi məktəbin yanaşmaları, inflyasiyanın klassik modeli.
2. Neo-Klassik yanaşmalar.
3. Keynscü yanaşmalar, inflyasiyanın Keynslər təlimi.
4. Neo-Keynscü yanaşmalar.
5. İnflyasiyanın strukturalist nəzəriyyəsi.
6. İnflyasiyanın fiskal nəzəriyyəsi.
7. Monetarist inflyasiya nəzəriyyələri.

Klassik iqtisadi məktəbin fikirləri 1929-cu illərdə baş verən "Böyük iqtisadi böhran"a qədər aktuallığını qoruyub saxlamışdır.

İqtisadiyyatın ilk dəfə bir elm şəklində formalaşdırılması və sistemləşdirilməsi baxımından klassik iqtisadi məktəbin rolu əvəzsizdir. İlk klassik iqtisadçılar Adam Smith, John Stuart Mill, David Ricardo və Jean-Baptiste Say iqtisadiyyatın bir çox sahəsinə toxunmuş və ilk əsaslı iqtisadi nəzəriyyələrin formalaşdırılmasında iştirak etmişdirlər. Klassik iqtisadçılar inflyasiya və onunla mübarizə istiqamətində də bir sıra fikirlər səsləndirmişdilər. İnflyasiya haqda ilk əsaslı nəzəriyyə pul miqdarı nəzəriyyəsi hesab olunur. Bu nəzəriyyə ilk dəfə XVI əsrdə Jean Bodin tərəfindən səsləndirilmiş, daha sonralar David Ricardo tərəfindən inkişaf etdirilərək nəzəriyyə şəklini almışdır. Pul miqdarı nəzəriyyəsinə görə bir ölkə iqtisadiyyatında mövcud bazar qiymətləri dövriyyədə olan pulun həcmindən aslıdır. Dövriyyədə pul nə qədər çox olarsa alıcılıq qabiliyyəti yüksəlir və tələb artır, bu da qiymətlərin bahalaşmasına və pulun dəyərinin düşməsinə gətirib çıxarır. Pul miqdarı nəzəriyyəsi bir çox zəruri amil nəzərə alınmadan səthi şəkildə ifadə olunsay da özlüyündə bir xeyli tutarlı və əsaslı bir yanaşmadır. Bu nəzəriyyə sonralar digər iqtisadçılar, xüsusilə də neoklassik iqtisad məktəbinin nümayəndələri tərəfindən inkişaf etdirilmişdir. Pul miqdarı nəzəriyyəsinin tam şəkildə reallaşdırılması üçün əsas dörd amil mövcud olmalıdır: Birincisi, ölkə iqtisadiyyatında tam rəqabətlik təmin olunmuş olmalıdır; İkincisi, pulun əsas funksiyası mübadilədir və operativ xarakter daşıyır - pulun ayrılıqda heç bir dəyəri yoxdur; Üçüncüsü, iqtisadi subyektlərin hər biri tam rəşional olmalı və bu şəkildə davranmalıdırlar – cari vəziyyət haqda tam şəkildə məlumatlı olmalı, istehlakçılar maksimum fayda, istehsalçılar isə maksimum mənfəət əldə etmək üçün addımlar atmalıdırlar; Dördüncüsü, ölkə iqtisadiyyatında mütləq tələb və təklif arasında tarazlıq olmalıdır, Jean-Baptiste Say tərəfindən

irəli sürülən *hər təklif öz tələbini yaradır* qanunu keçərli olmalıdır. Bu qeyd etdiyimiz amillərin hər birinin mövcud olduğu iqtisadiyyatlarda klassiklərin fikrinə görə inflyasiya pul təklifinin artıq olması səbəbindən yaranacaqdır. Bununla mübarizə vasitəsi kimi də pulun miqdarının azaldılması, pul təklifinin lazımı səviyyəyə salınmasına istiqamətlənmiş anti-inflyasiya siyasətinin işlənilib hazırlanması göstərilir.

Neoklassik iqtisadi məktəbin nümayəndələri əsasən özlərindən əvvəl mövcud olan klassik iqtisadi məktəbin fikirlərini alaraq inkişaf etdirmişdirlər. Bu baxımdan neoklassik iqtisadçılar arasında Alfred Marshall, Irving Fisher, Leon Walras, Arthur Pigou kimi iqtisadçılar xüsusilə fərqləndirilir. Onlar əvvəl qeyd etdiyimiz inflyasiyanın pul miqdarı nəzəriyyəsini alaraq daha da inkişaf etdirmiş, riyazi bərabərsizliklər vasitəsilə modelini işləyib hazırlamışdılar. Fisher bu baxımdan aşağıdakı bərabərsizliyi təklif etmişdir:

$$M \cdot V = P \cdot T \quad (1)$$

Bu bərabərsizlikdə, M – pul təklifi, V – pulun tədavül sürətini, P – qiymətlərin səviyyəsini, T isə ümumi transaksiyaların həcmi bildirir. Bu bərabərsizlikdə pul təklifi (M) və qiymətlər (P) arasında asılılığı daha aydın görmək üçün komponentlər arasında yerdəyişmə etsək aşağıdakı bərabərsizliyi alarıq:

$$P = (V/T) \cdot M \quad (2)$$

Göründüyü kimi qiymətlərlə pul təklifi arasında birbaşa asılılıq vardır. Bu da klassik inflyasiya nəzəriyyəsinin əsasını formalaşdıran *pul təklifi nə qədər çoxdursa qiymətlər də bir o qədər yüksək olacaq* fikrini riyazi şəkildə əsaslandırır. Klassiklər tərəfindən (2) sayılı düsturda V və T sifira bərabər fərz edildiyindən, inflyasiya sadəcə pul təklifinin səbəbiyyət verdiyi bir iqtisadi hadisə kimi xarakterizə edilir. Buna bənzər digər bir mənzərəni də A.Marshall tərəfindən irəli sürülən “Camb-

ridge pul tələbi” nəzəriyyəsində müşahidə etmək mümkündür:

$$M = k \cdot P \cdot T \quad (3)$$

Cambridge nəzəriyyəsini Fisher nəzəriyyəsi ilə ayıran yeganə fərq odur ki, burada pulun tədavül sürəti (V) əvəzinə insanların əllərində saxladıkları pulun onların ümumi gəlirlərinə nisbətini əks etdirən k əmsalından istifadə olunmuşdur. Nəticə etibarilə həm klassiklər, həm də neoklassiklər inflyasiya ilə mübarizənin ən effektiv yolu kimi pul təklifinin azaldılmasını görürdülər. Onların fikrincə anti-inflyasiya siyasəti aparılarkən dövriyyədə olan pulun miqdarını aşağı salmaq və bununla da pulun dəyərinin artmasına nail olmaq lazımdır. [4]

İnflyasiya və onunla mübarizə haqqında digər əsaslı fikirlərdən birinin müəllifi kimi John Maynard Keynes çıxış etmişdir. Xüsusilə 1929-cu ildə baş vermiş böyük iqtisadi böhran zamanı klassik iqtisadi məktəbin fikirlərinin kifayət qədər təknil olmadığını və mürəkkəb iqtisadi vəziyyətlərdə öz reallığını tapmadığını müşahidə edən Keynes klassiklərin fikirlərinə etiraz olaraq öz nəzəriyyələrini formalaşdırmış və beləliklə iqtisadiyyat elmində Keynsçi məktəbin əsasını qoymuşdur. Keynsin ilk etirazı pul təklifindəki artıqlığın birbaşa inflyasiyaya səbəbiyyət verməsinə qarşı olmuşdur. Onun fikrincə bu yalnız tam işsizlik səviyyəsinin əldə olunduğu halda mümkün ola bilər. Çünki bazarda qiymətlərin formalaşması dövriyyədə olan pulun miqdarından çox işsizlik səviyyəsindən aslıdır. Keyns inflyasiyaya baxarkən əsas amillər kimi əməkhaqqı, qiymət və faiz dərəcələrini nəzərdən keçirmişdir. Keynsə görə əməkhaqqı səviyyəsinin aşağı salınması istehlak xərclərini aşağı salaçaq, məhsul satışı azaldığından şirkətlər işçiləri ixtisar etməli olacaq və işsizlik səviyyəsi artacaq. Bu proseslər də birbaşa bazarda qiymətlərə təsir edəcək. Pulun miqdarından

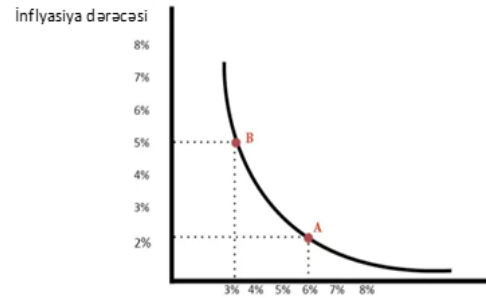
çox işsizlik səviyyəsi qiymətlərə və inflyasiyaya təsir göstərəcəkdir.

Ümumiyyətlə Keynes inflyasiyanın iki növünü xüsusilə fərqləndirmişdir: Bunlardan birincisi qiymətlərin təbii artması ilə xarakterizə olunan inflyasiya növüdür, bu zaman qiymətlərin artımı iqtisadi zərurətdən yaranır; İkincisi isə iri şirkətlər arasında rəqabətdən qaynaqlanan süni qiymət artımı ilə xarakterizə olunan inflyasiya növüdür.

Keynsin klassik iqtisadçılarla fikir ayrılığına düşdüyü bir digər məsələ isə pul ilə bağlıdır. Klassiklərin əksinə Keynes pulu sadəcə bir tədavül vasitəsi kimi görmürdü. Onun fikrincə pul həm də ehtiyat vasitəsi kimi saxlanılır və spekulativ məqsədlər üçün aktiv bir şəkildə istifadə olunur. İqtisadi subyektlər gələcək dövrlər üçün gözlənti içində olurlar. Bu gözləntilərinin yaxşı və ya pis olmasına uyğun olaraq əllərindəki pulu ehtiyat kimi saxlayırlar. Bu ehtiyatların dəyərləndirilməsi birbaşa faiz dərəcələrindən aslıdır və dövriyyədəki pul miqdarına əsaslı şəkildə təsir edir. Keynes gələcək dövr üçün inflyasiya proqnozlaşdırılması aparılarkən və ya antiinflasiya siyasəti formalaşdırılarkən bu məsələnin diqqətə alınmasının önəmini xüsusən vurğulamışdır. Keynsə görə insanlar əlində nə qədər çox pul saxlasalar bu işsizlik səviyyəsini bir o qədər artıracaqdır. Hətta bu məsələnin önəmini vurğulamaq üçün Keyns demişdir: “Nə zaman ki, kənara 5 şilling pul qoyursunuz bir adamı bir günlük işindən etmiş olursunuz”

Keynsin fikirləri daha sonralar neokeynçi iqtisad məktəbinin nümayəndələri tərəfindən inkişaf etdirilmişdir. Keynsin hər zaman önəmlə vurğuladığı inflyasiya və işsizlik arasındakı əlaqə ilk dəfə Alban William Phillips tərəfindən modelləşdirilmişdir. Bu model iqtisadi ədəbiyyatlara Phillips əyrisi adı ilə düşmüşdür. Phillips əyrisi daha sonralar Robert Sollow və Paul Samuelson kimi

iqtisadçılar tərəfindən inkişaf etdirilmişdir. Phillips əyrisinə görə işsizlik ilə inflyasiya arasında qarşılıqlı tərs bir əlaqə vardır, inflyasiya səviyyəsi nə qədər yüksəkdirsə işsizlik səviyyəsi bir o qədər aşağıdır və ya əksinə aşağı inflyasiya səviyyəsində işsizlik bir o qədər yüksək olacaqdır. Phillips əyrisi aşağıdakı şəkildədir şəkil 1.

Şəkil 1. Phillips əyrisi

XX əsrin 60 cı illərindən etibarən iqtisadiyyatda həm yüksək işsizlik həm də yüksək inflyasiyanın xarakterik olduğu staqflyasiya halları müşahidə olundu. Bu hal istər Phillips əyrisi timsalında neokeynçi nəzəriyyələri, istərsə də digər neoklassik nəzəriyyələrlə izah oluna bilmədi. Bu da öz növbəsində yeni iqtisadi məktəb olan Monetarist iqtisadi məktəbin yaradılmasını zəruri etdi. Monetarist iqtisadi məktəb ölkədə baş verən iqtisadi prosesləri pul və faiz aspektindən təhlil edən və bu istiqamətdən yanaşan iqtisadi fikir məktəbidir. Monetaristlərin inflyasiya və antiinflasiya siyasəti ilə bağlı səsləndirdikləri fikirlər mövzu ilə daha çox əlaqədar olduğundan əvvəlcə strukturalist və fiskal nəzəriyyələrə toxunmaq daha məqsəduyğun olardı.

İnflyasiyanın strukturalist nəzəriyyəsi struktural və neo-struktural olmaqla iki versiyada təqdim olunmuşdur. Bunlardan ilk versiya olan struktural yanaşma XX əsrin 60-cı illərində Latın Amerikalı iqtisadiyyatçılar tərəfindən ikinci dünya müharibəsindən sonra Latın Amerika ölkələrində baş vermiş yüksək qiymət artımını və onunla mübarizə yollarını xarakterizə etmək üçün ortaya

atılmışdır. İkinci versiya olan neo-strukturalist yanaşma isə Skandinaviya ölkələrinə xas olub XX əsrin 70-ci illərindən etibarən iqtisadi ədəbiyyatlara daxil edilmişdir. Ümumiyyətlə strukturalist inflyasiya nəzəriyyəsi daha sonra ətraflı şəkildə bəhs edəcəyimiz monetarist iqtisadi görüşə qarşı olaraq ortaya atılmışdır. Strukturalist nəzəriyyəyə görə inflyasiyada iki amil xüsusilə fərqləndirilməli və diqqətə alınmalıdır: Bunlardan birincisi inflyasiyanın səbəbləridir; İkinci amil isə inflyasiyanın inkişaf etmə, yayılma mexanizmidir.

Strukturalist nəzəriyyəyə görə “inflyasiyanın yaranma səbəbi yalnız pul təklifindəki artım və ya məcmu tələbdəki artıdır” deyən iqtisadi nəzəriyyələr yanılırlar. Strukturalistlərin fikrincə məsələyə daha geniş aspektdən yanaşmaq iqtisadi strukturun hər bir həlqəsinin inflyasiyadakı rolunu müəyyən etmək, sosial iqtisadi sistemin təməllərini daha diqqətlə tədqiq etmək lazımdır. İnflyasiyanın səbəbi, genişlənmə mexanizmi və onunla mübarizə yolları müəyyənləşdirilən zaman ümümlikdə ölkədəki hüquq sistemi, əhalinin sosial tərkibi, əhalinin bölgədə məskunlaşma səviyyəsi, texnologiyanın hansı səviyyədə inkişaf etmiş olması, ölkə iqtisadiyyatının nə qədər müstəqil və ya digər ölkələrdən aslı olması, gəlir bölgüsü, təbi resursların bol və ya məhdud olması, effektiv vergi sisteminin mövcudluğu, iqtisadi savadlılıq və qənaət səviyyəsi, ayrı-ayrı iqtisadi subyektlərin davranışı və sair kimi bir çox amil struktural şəkildə nəzərdən keçirilməli və qiymətləndirilməlidir. Əlbəttə ki, strukturalist nəzəriyyə inflyasiyada pulun rolunu tam şəkildə təklif etmir. Monetaristlər pul təklifini inflyasiyaya səbəb olan əsas amil kimi dəyərləndirirlər, strukturalistlər isə əksinə inflyasiyanın pul təklifində artıqlığa səbəb olduğunu deyirdilər (inflyasiya halında məcmu tələb artır, bu da birbaşa pul təklifinin artmasına səbəbiyyət verir).

Onların fikrincə pul sadəcə vasitə rolunu oynayır. Strukturalist nəzəriyyə tərəfdarları bildirirlər ki, ölkə iqtisadiyyatında tam tarazlıq əldə edildikdə bu zaman inflyasiya monetarist modellər vasitəsilə izah oluna bilər, lakin əksər hallarda bu tarazlığa nail olmaq mümkün olmur həmin qeyri-tarazlıq şəraitində inflyasiya yalnız strukturalist modellər tərəfindən effektiv şəkildə qiymətləndirilə bilər.

İnflyasiyanın digər bir nəzəriyyəsi də fiskal nəzəriyyədir. Fiskal nəzəriyyə inflyasiyanın təbiətini və onunla mübarizə yollarını ölkənin mövcud vergi və büdcə sistemi aspektindən tədqiq edir. Ümumi mənada fiskal nəzəriyyə vergi dərəcələrinin və büdcə xərclərinin artırılıb azaldılması yolu ilə inflyasiya ilə mübarizə aparılmasına nail olmaq məqsədi daşıyır. Keynsçi iqtisadi məktəbin müasir nümayəndələri tərəfindən təklif olunan fiskal antiinflyasiya nəzəriyyəsi fəal büdcə siyasətinin aparılması ilə xarakterizə olunur. Bu siyasət ilk növbədə dövlətin vergilərin səviyyəsini artırması və büdcə xərclərini azaltması şəklində özünü göstərir. Bu tədbirlərin nəticəsi kimi tələb azalır, qiymətlər aşağı düşür və inflyasiya səviyyəsi də aşağı çəkilmiş olur. Fiskal antiinflyasiya siyasətinin ən böyük mənfə cəhəti bəzi hallarda ölkə iqtisadiyyatında durğunluğa gətirib çıxara bilməsidir. Belə ki, vergilərin artırılması sahibkarlıq fəaliyyətinin zəifləməsinə, bu da öz növbəsində investisiyanın və istehsalın azalmasına səbəb ola bilər. Bir çox sosial sahə üzrə büdcə xərclərinin azaldılması rifah səviyyəsinin aşağı düşməsinə, istehsalatın zəifləməsi təsərrüfat subyektlərində işçi ixtisarlara və işsizlik səviyyəsinin yüksəlməsinə gətirib çıxara bilər.

Fiskal antiinflyasiya siyasəti nəzəri olaraq uzunmüddətli və qısamüddətli dövr üçün fərqləndirilir. Qabaqcıl iqtisadiyyata sahib İEO-in təcrübəsinə əsaslanaraq deyə bilərik ki, bu iki dövrün əlaqələndirilərək fiskal

tədbirlərin kompleks şəkildə icra edilməsi xüsusi önəm daşıyır. Qısamüddətli siyasət müvəqqəti xarakter daşıyır və qısa müddətə sürətli şəkildə inflyasiyanın aşağı salınmasını hədəfləyir. Qısamüddətli tədbirlərə vergilərin stimullaşdırılması, istehsalatın artırılması üçün təsərrüfat subyektlərinə vergi güzəştlərinin verilməsi, büdcə gəlirinin və xərcinin tarazlaşdırılması kimi bir sıra amillər aid edilir. Uzunmüddətli siyasətə dövlət büdcəsinin xərclərinin əsaslı şəkildə azaldılması, vergilərin artırılması, vergilərin tərkibində dolayı vergilərin çəkisinin artırılması və vergi hesabına büdcə kəsrinin minimum səviyyədə saxlanması kimi tədbirlər aid edilir.

Monetarist inflyasiya nəzəriyyələri əhəmiyyəti baxımından günümüzdə də öz aktuallığını qoruyub saxlayır. Təsadüfi deyil ki, müasir pul-kredit siyasəti nəzəriyyəsinin təməlləri ilk dəfə monetaristlərin səsləndirdikləri fikirlər əsasında atılmışdır. İlk dəfə monetaristlər pulun və faizin ölkə iqtisadiyyatında necə önəmə sahib olduğunu vurğulamış, inflyasiya və işsizlik kimi iqtisadi problemlərin həm yaranmasında həm də həllində pul siyasətinin əhəmiyyətini gözlər önünə sərmişdirlər. Monetarizmin iqtisadi məktəb kimi formalaşdırılması 1976-cı il Nobel mükafatına layiq görülmüş amerikalı iqtisadiyyatçı Milton Friedmanın adı ilə bağlıdır. Milton Friedman özünün Anna Schwartz ilə birlikdə yazdığı "A Monetary History of the United States, 1867–1960" ("1867-1960 illərdə Birləşmiş Ştatların Monetarist Tarixi") əsərində "inflation is always and everywhere a monetary phenomenon" (inflyasiya hər zaman və hər yerdə monetar fenomendir) fikirlərini səsləndirərək monetarist inflyasiya nəzəriyyəsinin də əsasını qoymuşdur.

Monetarizm mərkəzi bankların fəaliyyətlərinin və pul təklifinin makroiqtisadi təsirlərinin tədqiqinə yönəlmiş iqtisadi nəzəriyyədir. Monetarist iqtisadi məktəbin

nümayəndələri hökumətlərin rolunun düzgün pul-kredit siyasəti aparmaqla iqtisadi inkişafa nail olmaqda önəmli xüsusi şəkildə vurğulamışdılar.

Anna Schwartz və Edmund Phelps kimi ilk monetarist iqtisadiyyatçıların fikrincə ölkə iqtisadiyyatında özəl sektor xarakteri etibarlı ilə dövlət sektorundan daha dayanıqlı olduğundan hər hansı iqtisadi geriləmə və ya durğunluq halından sonra özəl sektorun iqtisadiyyatı elastik bir şəkildə əvvəlki vəziyyətinə qayıdır. Və bununla da ümumi işsizlik səviyyəsi də lazımi həddə geri dönür. Bunun əsas səbəbi kimi də özəl sektorda təsərrüfat subyektlərinin baş verən iqtisadi proseslərə daha aktiv bir şəkildə reaksiya verməsi, vəziyyəti öyrənməsi və öz fəaliyyətinə uyğun ən rəşional addımı atması göstərilir. Sırf bu baxımdan ölkə iqtisadiyyatında sabitliyin əldə olunmasında hökumətin rolunu xüsusilə vurğulamış, effektiv pul-kredit siyasətinin önəmli ayırca qeyd etmişdirlər. [5]

İnflyasiyanın səbəbinin hər zaman pul olduğunu irəli sürən monetaristlər inflyasiyanı klassiklərin pul miqdarı nəzəriyyəsi vasitəsilə izah edilməsini qəbul etmir, özlərinin pula tələb nəzəriyyəsi vasitəsilə izah olunmasını təklif edirdilər. Monetaristlərə görə pul tələbi klassiklərin qeyd etdiyi kimi sabit bir əmsal deyil, sərvət sahiblərinin aktivində yer alan bir varlıq kimi dəyərləndirilməlidir. Tələb olunan pul miqdarı bir sıra dəyişilənin daxil edildiyi mürəkkəb bir düstur şəklində nəzərdən keçirilməli, bu bərabərsizlik formalaşdırılarkən pul təklifi və qiymət səviyyəsi ilə yanaşı nominal gəlir səviyyəsi, tələb edilən pul miqdarı, qeyri bəşəri sərvətin (və ya mülkiyyətdən əldə edilən gəlirin) həcmi, bir sıra aktivlərin və pulun gətirdiyi fayda kimi amillər nəzərə alınmalıdır. Monetaristlər sözügedən bərabərsizliyi aşağıdakı şəkildə vermişdirlər:

$$\frac{M}{P} = f\left(y, w, r_m, r_b, r_e, \frac{1}{P} \frac{dP}{dt}; u\right)$$

Burada, M – pul təklifini, P – qiymətlərin səviyyəsini, y – nominal gəliri, w – qeyri bəşəri sərvəti, r – aktivlərin verdiyi fayda miqdarı, $1/P \cdot dP/dt$ – proqnoz olunan qiymət dəyişikliyi miqdarı, u – gəlir sayılmayan digər dəyişilənlərin məcmu miqdarı bildirir.

Monetaristlərin fikrincə pul təklifi hər hansı bir səbəbdən artarsa bankların və iqtisadi subyektlərin əlində lazım olandan artıq pul cəmləşmiş olacaq. Belə olan halda həmin subyektlər əllərində olan artıq pul ilə yeni aktivlər almaq istəyəcəklər və bu da bazarda aktivlərin qiymətini artıracaq, əlindəki pulu kredit şəklində vermək istəyən bankların təşəbbüsü ilə isə faiz dərəcələri aşağı düşəcək. Real sektor bundan təsirlənəcək, mal və xidmətlər bazarında da qiymət artımı müşahidə olunacaq, pulun real dəyəri düşəcək. Nəticə etibarilə, qeyd edilən inflyasiya halı faiz dərəcələrinin yenə əvvəlki həddə yüksələcəyi və real pulda tələb/təklif tarazlığı yaranacağı ana qədər davam edəcək. Odur ki, bunu nəzərə alan hökumətlər antiinflyasiya yönümlü pul-kredit siyasəti yeridən zaman ilk növbədə faiz dərəcələrini artırırırlar və beləliklə təsərrüfat subyektlərinin əlində daha az pul cəmləşməsinə nail olurlar, bu da öz növbəsində pulun real dəyərinin artmasına gətirib çıxarır. Pul-kredit siyasətinin bir vasitəsi hesab olunan faiz dərəcələrinin artırılması inflyasiya ilə mübarizə baxımından xeyli effektiv olsa da, uzunmüddətli tətbiq edilməsi ölkədə sahibkarlıq fəaliyyətinin geriləməsinə, investisiya və istehsalatın zəifləməsinə əsaslı şəkildə zəmin hazırlayır.

Monetaristlər inflyasiya ilə işsizlik arasındakı əlaqəyə də toxunmuşdurlar. Onlar Philips əyrisini birmənalı şəkildə qəbul etməmişdirlər. Monetarist iqtisadçıların fikrincə pul təklifindəki artım ilk başlarda iqtisadiyyatı canlandırır, hətta işsizlik səviyyəsini aşağı çəkir, ancaq bu sadəcə qısamüddətli xarakter daşıyır, uzunmüddətli dövrdə iqtisadi

canlanma tədricən yox olur və pulun miqdarındakı artım yalnız inflyasiya səviyyəsini artırmağa xidmət edir. Digər bir sözlə, Philips əyrisinin ifadə etdiyi yüksək inflyasiya zamanı aşağı işsizlik səviyyəsində nail olunur fikri yalnız qısamüddətli dövr üçün xarakterikdir, bir müddət sonra pulun təsiri neytrallaşır – inflyasiya səviyyəsi yüksəlməyə davam etdiyi halda işsizlik səviyyəsi azalmır, təbii səviyyəsində qalır.

Monetaristlərin digər bir inflyasiya nəzəriyyəsi də subyektlərin gələcək dövrlə əlaqədar gözləntilərinə əsaslanır. Onlar iqtisadiyyatın hər zaman əvvəlki tarazlıq halına geri dönməsinin də gözləntilərin strukturuna bağlı olduğunu qeyd etmişdirlər. İqtisadi subyektlər hər daim qiymətlərdəki dəyişikliklər barəsində gözlənti içində olurlar, lakin bu gözləntilər zamanı bütün informasiyalara sahib olurlar və proqnozlarında səhvlərə yol verirlər. Məsələn, pul təklifi artdıqda işsizlik səviyyəsi də düşür və bunun əsas səbəbi bir çox hallarda bildiyimiz kimi tələb miqdarındakı artım yox, işçilərin qiymət artımını səhv proqnozlaşdırmaları olur. İşçilər ilk əvvəl qiymətlərin düşəcəyini və ya əməkhaqqındakı artım ehtimalını proqnozlaşdırırlar, odur ki işlərin səviyyəsində heç bir geriləmə müşahidə olunmur. Hətta tam əksinə, ilk əvvəllər işverənlər daha çox işçi işlədə bilirlər və istehsalatın həcmi də artıraraq yüksək gəlir əldə edirlər. Bunun nəticəsində də ilk dövrlərdə iqtisadiyyatda canlanma yaranır. Daha sonra işçilər yalnız gözlənti içində olduqlarını anlayırlar, inflyasiya artdıqca qiymətlər də artmağa davam edir, işçilər həvəsdən düşürlər - əmək bazarında təklif azalır. Əmək bazarında təklif azaldığından işçiyə olan tələb artır və əməkhaqqılar yüksəlir. Uzunmüddətli dövrdə əmək bazarında iqtisadi tarazlığa nail olunur, lakin inflyasiyanın miqdarı yüksəldikcə yüksəlir. Qeyd etdiyimiz, iqtisadi subyektlərin gözləntilərinin

önəmi məsələsi monetarist iqtisadçılar tərəfindən riyazi şəkildə aşağıdakı formada ifadə olunmuşdur:

$$\pi_t^e = \pi_{t-1} + \gamma(\pi_{t-1}^e - \pi_{t-1})$$

Bu düstur γ subyektinin keçmiş dövrdə gözləntiləri nəticəsində etdiyi xətalara bu gün verdiyi reaksiyanı ifadə edir. Burada, (π_{t-1}) - əvvəlki dövrdə qeydə alınmış inflyasiya dərəcəsini, $(\pi_{t-1})^e$ - gələcək dövr üçün proqnozlaşdırılan inflyasiya dərəcəsini göstərir. İqtisadçıların fikrincə uzunmüddətli dövrdə iqtisadi subyektlər əvvəlki dövrdə baş vermiş inflyasiyadan daha effektiv nəticə çıxaracaqları üçün gələcək üçün proqnozları düzgün olacaqdır. Belə olan halda praqnoz xətası sıfır (düsturda $\pi^e = \pi_{t-1}$ halını nəzərə alsaq) və ya sıfıra yaxın olacaqdır.

Qısacası, monetarist iqtisadi məktəbin nümayəndələri inflyasiyanın hər zaman pul ilə əlaqədar bir problem olduğunu vurğulamış, inflyasiya ilə effektiv mübarizənin yalnız pul-kredit siyasətinin düzgün aparılması yolu ilə mümkün ola biləcəyini bildirmişdirlər. Həmçinin monetaristlər pul təklifindəki artıqlığın səbəb olduğu inflyasiyanın bir müddət sonra tarazlıq halına gələcəyini də iddia etmiş, sırf bu baxımdan bir çox iqtisadçılar tərəfindən tənqid olunmuşdurlar. Bunlara misal kimi strukturalist iqtisadi məktəbin nümayəndələrini göstərmək olar. Strukturalistlər iqtisadiyyatın dayanıqlı təbiətə malik olması, həmişə tarazlıq halına geri dönməsi fikrini qəbul etməmişdirlər. İnflyasiyanın hər daim struktural problemlərə yol açdığını, bu problemlər həll edilmədiyi müddətcə heç bir iqtisadi dayanıqlılıqdan söhbət gedə bilməyəcəyini bildirmişdirlər. Yeni klassik iqtisadi məktəbin nümayəndələri isə monetaristlərin “gözləntilərin inflyasiyaya təsiri” nəzəriyyəsi ilə tam razılaşmamış, işçilərin proqnoz xətası etdikləri iddiasına şübhə ilə yanaşmışdılar. [6]

Nəticə

Antiinflasiya yönümlü pul-kredit siyasətinin nəzəri aspektlərini tədqiq edən zaman tarix boyunca iqtisadi məktəblərin bu haqda səsləndirdiyi fikirlərin necə müxtəlif və çoxşaxəli olması xüsusilə nəzərə çarpır. Bu müxtəlifliyin əsas səbəbi də odur ki, iqtisadi məktəblərin hər biri öz fikirlərini formalaşdıran zaman aid olduqları tarixi dövrü, öz ölkələrinin coğrafi, siyasi və sosial-iqtisadi şəraitini nəzərə almışdılar. Və hər bir iqtisadi məktəbin nəzəri fikirləri özündən sonra gələn məktəblər tərəfindən daha da inkişaf etdirilmiş, dövrün tələblərinə uyğunlaşdırılmışdır. Müasir antiinflasiya yönümlü pul-kredit siyasətlərinə də nəzər salan zaman bu sözü gedən müxtəlifliyi müşahidə edə bilirik. Lakin bu müxtəlifliklərə baxmayaraq, qeyd olunan inflyasiya yönümlü nəzəriyyələrin hamısında əsasən iki fikrin xüsusilə fərqləndirildiyi nəticəsinə gələ bilirik: Birincisi, inflyasiyanı yaradan ən əsas səbəb dövriyyədə olan pulun miqdarının artıqlığı, pul təklifinin normadan daha yüksək olmasıdır; İkincisi, inflyasiya ilə mübarizə aparan zaman qiymətlərdəki artımın səbəbinin müəyyənləşdirilməsi xüsusi önəmə sahibdir və diqqətlə tədqiq olunmalıdır.

Tədqiqat işinin yeniliyi. Tədqiqat zamanı ilk dəfə antiinflasiya yönümlü pul-kredit siyasətinin nəzəri aspektləri iqtisadi məktəblərin fikirləri əsasında araşdırılmış, bu fikirlər tarixi ardıcılıqla sıralanmış, bu vasitə ilə daha aydın mənzərə gözlər önünə sərilmişdir.

Tədqiqat işinin tətbiqi əhəmiyyəti. Tədqiqat zamanı çoxşaxəli iqtisadi fikirlərə nəzər salınmış, ənənəvi iqtisadi modellər təhlil edilmişdir. Bunun sonunda əldə olunan nəticələr gələcəkdə müasir antiinflasiya nəzəriyyələrinin formalaşmasında yardımçı rolda çıxış edəcəkdir. Həmçinin digər tədqiqatçılar üçün referans mənbəyi kimi çıxış edəcəkdir.

Tədqiqat işinin iqtisadi səmərəsi. Tədqiqat işi nəzəri aspektləri təhlil edərək inkişafa nail olunması istiqamətində aparılmışdır. Nəzəri olaraq inkişaf etdirilmiş anti-inflyasiya siyasəti öz növbəsində praktiki olaraq da daha yüksək fayda verəcək, bu yolla gələcəkdə inflyasiyanın aşağı həddinə nail olunacaqdır.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1. "İnflyasiyanın anatomiyası" Tofiq Quliyev. Bakı. 2016.
2. "İqtisadi nəzəriyyə" Bakı, 2014.

3. "Azərbaycanda monetar idarəetmə sisteminin inkişafının aktual problemləri" Babayev A, Abdillayev X. Bakı. 2015.

4. "Dünya iqtisat tarixi." Mesud Küçükçakay. İstanbul. 2021

5. "Anti-inflationary policies: alternative approaches" Dennis J. Weidenaar. Purdue. 2020.

6. "Anti-Inflationary Policies in a Democratic Free Market Society" Barry Bosworth. Massachusetts. 06.2018

7. "Финансы и банковское дело" Г.Р. Державина. Москва. 2019.

Sabuhi Mubariz oglu Abbasov

Azerbaijan State Economic University

THEORETICAL ASPECTS OF ANTI-INFLATION FACING MONETARY POLICY

Abstract

The study examined the views of various economic schools on inflation, the theories of inflation voiced by them and the anti-inflationary tools developed. By summarizing the above-mentioned ideas, an attempt was made to come to a single conclusion, and it was observed how historically anti-inflation theories differed from the ideological point of view. The article also evaluates the steps taken to keep inflation rates low in modern conditions from a theoretical point of view.

Keywords: monetary policy, inflation, anti-inflation policy, economic theory, economic schools.

Сабухи Мубариз оглы Аббасов

Азербайджанский Государственный Экономический Университет

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ АНТИИНФЛЯЦИОННОЙ ДЕНЕЖНО-КРЕДИТНОЙ ПОЛИТИКИ

Резюме

В ходе исследования были рассмотрены взгляды различных экономических школ на инфляцию, озвученные ими теории инфляции и разработанные антиинфляционные инструменты. Обобщая вышеизложенные идеи, была сделана попытка прийти к единому выводу, и было замечено, насколько исторически антиинфляционные теории различались с идеологической точки зрения. В статье также с теоретической точки зрения оцениваются предпринимаемые шаги по удержанию низких темпов инфляции в современных условиях.

Ключевые слова: денежно-кредитная политика, инфляция, антиинфляционная политика, экономическая теория, экономические школы.

Daxil olub: 14.04.2022